

**A MAGYAR NEVELÉSTUDOMÁNYI KOMMUNIKÁCIÓ
JELLEMZŐI (1997–2006)
Összehasonlító tudomány-szociológiai elemzés, avagy
kísérlet egy nemzetközi kutatás adaptációjára**

Biró Zsuzsanna Hanna

ELTE PPK, Neveléstudományi Doktori Iskola

A múlt század '80-as éveiben a nyugat-német pedagógiatörténeti kutatások tárgyává maga a neveléstudomány vált, előtérben olyan szociológiai vizsgálatokkal, melyek segítségével a neveléstudomány helyét próbálták meg kijelölni a tudományok rendszerében. (A fenti kutatásokról lásd *Németh*, 2002, 2005, 2006, 2007.) A kutatókat foglalkoztató kérdés mindenekelőtt az volt, hogy mennyiben tekinthető a neveléstudomány modern értelemben vett „diszciplíná”-nak, azaz *Rudolf Stichweh* definíciójára támaszkodva: autonóm, intézményesült tudáskonstruáló-tudásreprodukáló kommunikációs közösségnek (*Stichweh*, 1987, 1994). A német tudományfilozófia, az angolszász és a francia tudomány- és tudásszociológia eredményein elindulva empirikus kutatások sorozata jelezte, hogy a német neveléstudomány a pedagógiai gyakorlat elméleti reflexióján túl a kritikai önreflexióra is készen áll. Az empirikus kutatások kitüntetett terepe a szakmai folyóiratokban zajló kommunikációs gyakorlat volt. E témában *Jürgen Schriewer* (1983) és *Heinz-Elmar Tenorth* (1986) munkái úttörő jellegűnek számítanak. Az egyik első, nemzetközi figyelmet is kiváltó projekt a francia és német neveléstudományi kommunikáció összehasonlító elemzésére irányult az 1955 és 1985 közötti időszakot felölve, melynek eredményeiről *Schriewer* és *Keiner* számoltak be az 1990-es évek elején (*Schriewer* és *Keiner*, 1990, 1993; a kutatás továbbfejlesztéséhez lásd *Schriewer* és *Keiner*, 1998/1999; *Keiner*, 1999).

Csaknem két évtizeddel később, 2007/2008-ban e vizsgálatot *Németh András* szakmai irányítása mellett egy, az ELTE PPK Neveléstudományi Doktori Iskolájának hallgatóiból verbuválódott munkacsoport Magyarországra is kiterjesztette, csatlakozva az ELTE Neveléstudományi Intézetének Pedagógiatörténeti Tanszékén folyó, 2008 decemberében lezárult tudománytörténeti OTKA kutatáshoz.¹ A nemzetközi kutatás megismétlését két cél motiválta. Egyrészt csatlakozni szerettünk volna azokhoz a törekvésekhez, amelyek a magyar neveléstudomány területén a közelmúlt folyamatait feltáró, kvázi kortárs neveléstudományi önreflexiók sorába beilleszthetők (pl. *Báthory*, 2001; *Hrubos*,

¹ Az OTKA kutatás címe: „A magyar neveléstudomány fejlődésének új irányzatai a XX. század második felében” (T 46598); vezetője: *Németh András*. A szerzón kívül a munkacsoport tagjai voltak: *Bárd Edit*, *Mede Perla*, *Pap K. Tünde*, *Sanda István Dániel* és *Varga Kornél*.

2002; Kozma, Fényes és Tornyai, 2007; Kozma, 2001, 2004; Géczy, 2001, 2003); másrészt szerettünk volna hozzájárulni a tudományszociológia, mint elméleti és módszertani megközelítésmód meghonosításához a magyar pedagógiatörténeti kutatásokban. Az előkészítő munkálatokat követően a csoport tagjai különböző részkutatásokat vállaltak a projektben, melyekről több önálló konferencia-előadás illetve írásos beszámoló született. Jelen tanulmány arra vállalkozik, hogy áttekintést nyújtson a kutatás nemzetközi összehasonlító elemzéseinek eredményeiről.²

A francia-német kutatás rövid bemutatása

A kutatás előfeltevései és lépései

A francia-német összehasonlító vizsgálatban az eltérések két típusa képezte az elemzések tárgyát: A tudományos kultúra, a társadalmi és intézményi feltételrendszer különbségei, valamint azok az eltérések, amelyek mindezek kognitív és strukturális manifesztációiként értelmezhetők a tudományos kommunikáció egy kitüntetett területén, a szakmai folyóiratok publikációiban (*Schriewer és Keiner, 1993*). E kettős megközelítés mögött az a (doxikusnak tekintett) előfeltevés húzódik meg, miszerint a társadalmi alrendszerek alapstrukturái empirikusan megragadható lenyomatokat hagynak az adott terület gyakorlatában is, különösen, ha a kommunikációs praxis áll az elemzés fókuszában. Ennek igazolására egy francia-német relációjú összehasonlító pedagógiai kutatás megfelelő alapot nyújthatott, tekintve, hogy e két országban a vizsgált szakterület strukturális jellemzői, meghatározó tevékenység típusai, elméleti és módszertani alapvetései jelentős eltéréseket mutatnak.

A társadalmi-kulturális feltételrendszer eltérése már a folyóiratok kiválasztásánál is dilemmát okozott. Mindkét országban a központi médiumoknak számító szaklapok kijelölése volt a cél, a módszertani ellentmondás elkerülhetetlen volt: A francia neveléstudomány, a némethez képest, ugyanis intézményi háttérét tekintve széttagolt, ezért nem lehetséges azonos szelekciós kritériumok alkalmazása a központi orgánumok kiválasztásánál. A szelekció szempontjai a következők voltak: (a) a vizsgált korszakban a folyóirat megjelenése legyen folytonos; (b) a szövegek öleljék fel a pedagógia illetve az oktatásügy minden jelentős témáját; (c) a szerzői kör az adott ország neveléstudományára nézve legyen reprezentatív. Az itt felsorolt kritériumokból a kiválasztott német folyóiratok mindegyiknek, a francia szaklapok azonban többnyire csak az elsőnek, illetve a második vagy a harmadik közül az egyiknek tudtak megfelelni. Ezt kompenzálандó került be a mintába kétszer annyi francia folyóirat, mint német, vagyis három német és hat francia orgánum szolgált elsődleges adatforrással.³

² Itt szeretnék köszönetet mondani Nagy Péter Tibornak módszertani tanácsaiért és a szöveggel kapcsolatos kritikai észrevételeiért.

³ Az elemzett folyóiratok a következők voltak: Zeitschrift für Pädagogik; Pädagogische Rundschau; Bildung und Erziehung; Revue française de pédagogie; Sciences de l'éducation; Dossiers de l'éducation; Orientation Scolaire et Professionnelle; Société Alfred Binet & Théodore Simon Bulletin; Pratiques de Formation.

A szerzők fontosnak látták tisztázni, hogy a tudományos gyakorlaton belül miért tekinthető kiemelt területnek a publikációs tevékenység. Túl azon a szerepen, amit a szakfolyóiratok a tudományos közösségek tevékenységének szabályozásában játszanak, továbbá, hogy ezek a tudományos médiumok par excellence, a kifejtés logikájában nem ez, hanem a kommunikációs gyakorlat hálózatos illetve folyamatszerű értelmezése a döntő mozzanat. A publikációk ugyanis nemcsak láthatóvá teszik a tudományos tevékenységek egész sorát, hanem meg is szakítják azt: egyfajta „nyugvópontok”, diszkrét szegmensek a tudományos aktivitás folyamában. E szegmensek a mindenkori kommunikációs praxist jellemző hálózatok metszéspontjain jelennek meg, textuális kapcsolatot teremtve mind az adott diszciplinán belül, mind az azon kívül eső kommunikációs folyamatok elemeivel. A kutatás célja, e logika mentén, a francia és a német neveléstudományi kommunikáció reprezentatív szegmenseinek vizsgálata, abból a szempontból, hogy általuk az intradisziplináris (saját tudományon belüli), avagy az interdisziplináris kapcsolatok erősödnek-e.

Amennyiben elfogadjuk, hogy a tudományos gyakorlat a szociokulturális feltételrendszer felől determinált, akkor feltehető, hogy a francia neveléstudományi kommunikáció – tekintettel a francia neveléstudomány gyengébb intézményesültségére és alkalmazott jellegére – disziplináris szempontból nyitott hálózatú (heterogén), míg a német neveléstudományi kommunikáció – a német neveléstudomány önállóbb intézményi státuszának megfelelően – zárt hálózatú (homogén) lesz. E kiinduló tézis a publikációs gyakorlat különböző szegmenseinek különböző aspektusokból történő elemzésével igazolható.

A kutatást ezért hat lépésben végezték el, mely során megvizsgálták:

- a neveléstudósokként definiált társadalmi csoport publikációs tevékenységét;
- a neveléstudomány központi folyóiratainak szerzői körét;
- a tanulmányokban meghivatkozott periodikákat;
- a tanulmányokban (illetve életrajzi vázlatokban) megjelenő referenciaszemélyeket;
- azokat a személyeket, akiről szövegek (tanulmányok) születtek;
- valamint a tanulmányokat a tekintetben, hogy történik-e utalás bennük empirikus kutatásokra.

A fenti részkutatások közül az első kettő, egymás komplementereként, annak megállapítására szolgált, hogy a „neveléstudomány”, mint intézményesült kommunikációs közösség mennyiben megragadható. A harmadik lépés az első két lépésből származó eredmények kontrolljaként felfogott. A negyedik és ötödik lépés a neveléstudományi folyóiratokban megnevezett referenciaszemélyek elemzését célozza meg, melynek segítségével a neveléstudományi praxis szellemi horizontjának, elméleti és módszertani irányultságának, uralkodó paradigmáinak nemzeti jellemzőiről nyerhetünk képet. A hatodik lépés itt is egyfajta kontrollfunkciót lát el, az empirikus módszerek iránti affinitás jelzéseinek vizsgálata révén.

Fontos módszertani kitétel, hogy a fenti hat lépés eredményei nem önmagukban, hanem csak egymáshoz való viszonyukban igazoló erejűek. E megkötés, amit *Schriewer* és *Keiner* „vezérhipotézis”-nek hív, a következőképpen hangzik: „*Minél teljesebb az átfedés a neveléstudósokként definiált társadalmi csoportok, a neveléstudományi kommunikáció médiumai közé sorolt szakmai folyóiratok, illetve az ezekben megjelenő referenci-*

ák között, *annál jellemzőbb* a diszciplináris nyitottság, avagy zártság mértéke.” (Schriewer és Keiner, 1993. 284. o.; kiemelés: BZSH)

A feltett összefüggés egy olyan (ideális) állapotból indul ki, amelyben a vizsgált tudomány intézményesülése már kvázi lezárt, az önvezérlés és önreprodukció feltételei adottak, a vizsgált diszciplína képviselői, a tudományos kommunikáció médiumai és a referenciákban kifejeződő szellemi erőter között egyfajta kongruencia (átfedés) figyelhető meg, ami nem más, mint a vezérhipotézisben feltett (ideális) állapot objektivációja. A kutatás egyes lépései a fenti összefüggés empirikus igazolására vagy cáfolatára szolgáltak. Az elemzéseket két dimenzióban végezték el: a vizsgált személyek és fórumok tudományterületek szerinti besorolásán kívül az időtengely mentén is feltárták a két országra jellemző tendenciákat.

Itt kell kitérnünk arra, hogy miért változtattuk meg a vizsgált időszak határait. A dilemmát esetünkben az okozta, hogy egy olyan korszakra nézvést, amikor Európa keleti és nyugati felén egymástól eltérő politikai, gazdasági és társadalmi berendezkedésű országokat találunk, a magyar kommunikációs praxis a nyugat-némettel vagy a franciával csak erős fenntartásokkal összevethető. Erre a célra a rendszerváltás utáni időszak adekvátabbnak tűnt, mint az 1955 és 1985 közé eső évtizedek. A vizsgált időintervallumok különbsége nem befolyásolta az elemszámok nagyságát, mivel a francia-német kutatásban különböző mintavételi eljárások alkalmazásával legfeljebb kilenc év adatai kerültek elemzésre. Az 1997-es kezdő év kijelölésében pragmatikus szempontok játszottak szerepet: ettől az évtől kezdve voltak fellelhetőek a szövegek digitális változatai a szerkesztőségekben.⁴

Az adatfelvétel módja és az elemzett alapsokaságok jellemzői

A francia-német kutatás eredményeit két lépésben szeretném bemutatni: az első rész végén a főbb megállapításokat foglalom össze, majd a második részben – a magyar eredményekkel együtt – ismertetem a statisztikai adatokat is. Az 1. táblázat az elemzett alapsokaságok összemérhetőségét mutatja.

A neveléstudósok publikációs gyakorlata

A francia-német kutatás a neveléstudományi kommunikációt kétféle perspektívából is vizsgálta. Először meghatározták a neveléstudomány képviselőinek körét, majd megállapították, hogy e csoport mely tudományterületek fórumain helyezte el a publikációit. Ezt követően a folyóiratok felől közelítették meg a kérdést, azt vizsgálva, hogy a neveléstudomány központi folyóirataiban mely tudományterületek képviselői publikáltak. Az első lépésnél nem követtük a francia-német kutatást, ugyanis hazánkra nem volt alkalmazható a kiválasztás módszere. Franciaországban és Németországban a neveléstudományi társaságok tagnyilvántartásából indultak ki, ami Magyarország vonatkozásában, amennyiben a Magyar Pedagógiai Társaságot rokon szervezetnek tekintjük, ugyancsak

⁴ Mivel a magyar kutatás költségvetése rendkívül szűkre szabott volt, a szövegek digitalizálására csak a legszükségesebb mértékben fordíthattunk erőforrásokat.

megtehető, de megítélésünk szerint, az így meghatározott társadalmi csoport nem lenne reprezentatív a magyar neveléstudomány egészére nézve. Ezért – alkalmazva *Hrubos* (2002) definícióját – neveléstudósoknak azokat a személyeket tekintettük, akik neveléstudományból szereztek tudományos minősítést (*Kozma, Fényes és Tornyai*, 2007). A felmérést az MTA doktorok körében kezdtük el: az érintettektől személyes megkeresés útján kértünk publikációs listákat; e kísérletünk azonban – az együttműködők alacsony száma miatt – kudarcba fulladt. Az első lépés megismétléséről nem mondtunk le, de a módszereken változtattunk. Az OSZK digitális katalógusának felhasználásával elkészült egy adatbázis, amely az 1990 és 2002 között megjelent tudományos publikációk bibliográfiai adatait tartalmazza teljes körűen. Ha a személyi beazonosítások megtörténnek, ezen adatbázis segítségével 230 neveléstudományból minősített személy publikációs tevékenységéről nyerhetünk majd képet.⁵

1. táblázat. Az elemzett alapsokaságok mérete a három vizsgált országban

	<i>Németország</i>	<i>Franciaország</i>	<i>Magyarország</i>
Neveléstudósok / publikációik	635 / 1584	138 / 409	230 / feldolgozás alatt
Neveléstudományi folyóiratok	3	6	4
Tanulmányok / szerzők / összes névelőfordulás	1115 / 941 / 1256	1503 / 1324 / 1944	1396 / 636 / 1711
Hivatkozások (összesen)	nincs adat	nincs adat	25974
Folyóirat-hivatkozások / periodikák	2033 / 694	1660 / 547	4651 / 244
Referenciaszemélyek / névelőfordulás	34 / 2104	99 / 455	50 / 4523
Elemzett szövegek / személynevek előfordulása a szövegek címében	1165 / 174	1520 / 62	4904 / 97
Empirikus adatokat közlő tanulmányok	1165	1455	feldolgozás alatt

Folyóiratok és tanulmányok

A három, korábban ismertetett szelekciós kritérium alapján mindössze négy magyar folyóiratot tekinthetünk ekvivalens forrásnak: az *Educatio*, az *Iskolakultúra*, a *Magyar Pedagógia* és az *Új Pedagógiai Szemle* című szaklapokat.

A magyar kutatás nem szűkítette le a vizsgálódások tárgyát egy-egy műfajra. A négy magyar folyóirat tíz évének teljes szövegprodukcijából létrejött egy digitális szövegbank, melynek szövegeit egy saját célra kifejlesztett számítógépes elemző programmal manuálisan kódoltuk, majd utólag választottuk le mindazokat a szövegeket, amelyek a „tanulmány” kategóriába besorolhatók voltak. A magyar pedagógiai folyóiratok rovatstruktúráját, szerkesztési elveit, illetve a publikációkkal szemben támasztott formai, tar-

⁵ A neveléstudósok száma az MTA köztestületi tagnyilvántartásának 2005-os állapotát mutatja.

talmi és terjedelmi követelményeket figyelembe véve mindazon szövegeket felvettük a tanulmányok közé, amelyek egyéb műfaji jellemzőkkel nem bírtak (nem a „recenzió”, „interjú”, „dokumentum” stb. kategóriába tartoztak), viszont terjedelmük elérte, vagy meghaladta a kilenc oldalt. Az irodalomlista vagy a jegyzetapparátus hiánya ugyan nem volt kizáró tényező, a referenciák elemzésénél mégis meghatározóvá vált. Bár a francia-német kutatás kizárólag a tanulmányrovatokban megjelent szövegekre terjedt ki, ez nem okozott lényeges differenciát az elemszámok között.

Tanulmány szerzők

A tanulmány szerzők számának illetve összes előfordulásának eltérései a három ország relációjában elsősorban a többszerzősség gyakoriságával és az egyes fórumokra jellemző szerzői-személyi dominancia erősségével áll összefüggésben. Az elemzésekben nem konkrét személyekről, hanem egy-egy alcsoport reprezentánsairól teszünk kijelentéseket, a táblázatok az összes névelőfordulás adatait mutatják majd.

Folyóirat-hivatkozások

Német és francia oldalon nem adtak közre a kutatók összesített adatokat, ezért nem tudjuk megítélni, hogy e két országban a folyóirat-hivatkozások milyen szerepet játszottak a referenciák között általában. A magyar neveléstudományi tanulmányok irodalomjegyzékeiben megjelent hivatkozások csaknem egyötöde reflektál egy magyar szaklapban közzé tett publikációra. (A külföldi folyóiratcikkekre történt hivatkozások feldolgozása még folyamatban van.) Mint a fenti táblázatból kitűnik, a referenciaorgánumokra eső hivatkozások száma nálunk több mint hatszorosa a német vagy a francia értékeknek, de ez nem túl meglepő, figyelembe véve a francia, a német és a magyar nyelvű szakmai folyóirat-piac mérete közötti különbségeket.

Személyek, akik a diskurzusok tárgyaivá váltak

A vizsgált referenciaszemélyek elemszámában nincs jelentős különbség a három ország között, ennél a lépésnél mégis indokolt, ha bizonyos fenntartásokkal fogadjuk az összehasonlító elemzések eredményeit. A felhasznált források ugyanis – különösen a francia kutatásban – meglehetősen eltérnek egymástól.

A diskurzusok tárgyává váló személyek esetén az adatfeltárás módja azonos volt: a címek számítógépes tartalomelemzésével gyűjtöttük össze mindazon személyek nevét, akik a neveléstudományi diskurzusok tárgyaiként is megjelentek. Az érintett szövegek francia és német oldalon túlnyomórészt tanulmányok voltak, nálunk ezzel a módszerrel tanulmányokat alig, recenziókat csak bizonyos folyóiratokban találtunk, viszont nagy számban akadtunk interjúkra, ami a francia és a német mintában nem szerepelt. Végül a recenziókat és az interjúkat teljes körűen feldolgoztuk (ennek eredményeiről lásd *Mede*, 2009), a tanulmánycímekben előforduló 61 személyt pedig külön elemeztük. Ennél a lépésnél értelemszerűen csak a tanulmányokkal kapcsolatos magyar adatokat fogom a francia és a német adatokkal összehasonlítani.

Empirikus kutatásokról szóló tanulmányok

A francia-német kutatás utolsó lépését erőforrások hiányában nem tudtuk elvégezni, de a szövegekben minden ábrát és táblázatot kódoltunk, így az adatok a későbbiekben hozzáférhetők lesznek.

A tudományterületek szerinti besorolás módja

A vizsgált személyek illetve orgánumok diszciplináris hovatartozásának megállapításánál átvettük a nemzetközi kutatás módszerét. Ennek megfelelően a személyeknél mindenekelőtt a munkahelyként megnevezett intézmény jellegét, illetve a tudományos fokozatszerzésnél megjelölt diszciplinát vettük figyelembe. A folyóiratoknál nagymértékben támaszkodtunk a címekben vagy a küldetési nyilatkozatokban megjelenő önmeghatározásokra, illetve a folyóiratok önjellemzéseire (lásd *Csapó, 2005; Schüttler, 2005; Gécz, 2005; Nagy, 2005*). Az összehasonlító elemzésekhez egy általánosabb besorolást is alkalmaznunk kellett. A tudományokat a nemzetközi minta alapján a következő hat kategóriába soroltuk be:

- 1) Neveléstudomány – ide tartozik a pedagógia illetve oktatáskutatás, valamint a tanár- és tanítóképzés.
- 2) Határtudományok (Überschneidungsfächer) – ebbe a kategóriába kerültek azon intézmények illetve szakterületek, amelyek a neveléstudomány mellett egy másik diszciplína érdekkörébe is beleestek (pl. szakdidaktikai tanszékek; pedagógiai pszichológia, nevelésszociológia).
- 3) Humán- és társadalomtudományok – ez egy igen széles kategória, amelyben a pszichológia, szociológia, etnológia, antropológia, jogtudomány, gazdaságtudomány, politikatudomány stb. mellett olyan tudományok is megtalálhatók, mint a földrajz, a filozófia vagy a teológia.
- 4) Történettudomány és filológia – értelemszerűen ide sorolódnak a történettudomány, az irodalomtudomány és a nyelvtudományok.
- 5) Természet- és műszaki tudományok – a matematika, az összes természettudomány és műszaki tudomány mellett ide tartozik az orvostudomány is.
- 6) Egyéb tudományok – mindazok a tudományterületek, tudományágak, amelyek a többi kategóriából kiestek.⁶

A fenti besorolás alkalmazásának legproblematisabb eleme a „határtudományok” definíciója, illetve elkülönítése volt. Ebben a kategóriába magyar részről – néhány tantárgypedagógust leszámítva – olyan személyeket tudtunk csak besorolni, akiknek kettős kötődése nem az intézményi háttérük vagy a publikációs aktivitásuk, hanem a tudományos minőségük által volt manifeszt. Olyan neveléstudományi szerzőkről van szó, akik nem a neveléstudomány felől érkeztek, azonban őket, mint neveléstudósokat vagy oktatáskutatókat tartja számon a szakma (a különbség paradigmatiság jellegéhez lásd *Kozma,*

⁶ A referenciaszemélyeknél szerepelt még egy kategória, amelyben a kultúra illetve a média szereplői kaptak helyet.

2001); kapcsolatuk a kibocsátó tudományos közösséggel pedig nagyon különböző. Ez a csoport, mind a szerzőknél, mind a referenciaszemélyeknél, intézményi beágyazottságát tekintve eltér a német vagy a francia népességtől. Ezért a „határtudományok” és a „neveléstudomány” kategóriákat az elemzések során csak ott különítettük el egymástól, ahol ez az adatok értelmezéséhez hozzájárult, egyébként e két kategória adatait a táblázatok mind a három országnál összevontan jelenítik meg.

A francia-német vizsgálat főbb megállapításai és a magyar kutatás előfeltevései

Az összehasonlító elemzések során igazolást nyert, hogy a francia neveléstudományi kommunikáció – a némettel szembeállítva – diszciplináris értelemben minden vizsgált szempontból heterogénebb. A francia és német neveléstudomány fejlődésében ugyanakkor párhuzamos tendenciák is megfigyelhetők, minek következtében a német neveléstudományi kommunikáció a '80-as évektől az interdiszciplinaritás irányába látszik elmozdulni.

A francia neveléstudományi kommunikációt a kutatás alaphipotézisében feltett szociokulturális-kommunikációs összefüggések tekintetében a diszkrepancia jellemzi, ami a rész kutatások során folyamatosan elmélyült. A humán- és társadalomtudományok a neveléstudósok publikációs tevékenysége szempontjából még némileg kisebb szerepet játszanak, a neveléstudomány központi fórumain megjelenő szerzők körében azonban már ugyanolyan jelentőséggel bírnak, mint maga a neveléstudomány. A pedagógiai diskurzusok intellektuális horizontját, a kutatások elméleti és módszertani irányultságát kifejező referenciáknál már egyértelműen a humán- és társadalomtudományok – ezen belül is elsősorban a pszichológia – erős befolyása érződik. Németországban a társadalmi-kommunikációs jellemzők ehhez képest sokkal nagyobb átfedést mutatnak, a neveléstudományhoz kapcsolódó szerzők, médiumok, referenciák kisebb vagy nagyobb mértékű dominanciájával.

Az idődimenzióban végzett elemzések alapján megállapítható, hogy mind Németországban, mind Franciaországban a neveléstudomány a '80-as évekre már intézményesült, ezért a fentebb leírt különbségek a tudományos pedagógia két egyenrangúnak tekinthető, alternatív fejlődési útját jellemzik – az autonóm diszciplináris fejlődés irányába tett kísérletként német oldalon, interdiszciplináris szakterületként definiáltan francia oldalon.

A magyarországi kutatás alapkérdése az volt, hogy hogyan viszonyul a magyar neveléstudomány a két kontinentális modellhez, miben ragadhatók meg a hasonlóságok illetve a különbségek. Tekintve, hogy a magyar neveléstudomány a 20. század elejéig alapvetően a német (mindenekelőtt a porosz) fejlődési mintát követte, annak filozófiai-hermeneutikai hagyományait átvéve, hipotézisünk az volt, hogy a magyar adatok a német neveléstudományhoz hasonló képet mutatnak. Ugyanakkor azt sem zártuk ki, hogy a magyar neveléstudományra egy kettős orientáció lesz jellemző, tekintettel arra, hogy Magyarországon a pedagógiai gyakorlat és elmélet már a 20. század első felében – a reformpedagógiai áramlatok hatására – nyitottá vált a francia illetve angolszász területeken virágzó kísérleti-empirikus megközelítésmódok alkalmazására. A reformpedagógiai módszerek egyik legfontosabb magyarországi implementációját az 1930-as években a

Szegedi Egyetemen (illetve az egyetem pedagógiai intézetével szorosan együttműködő Polgári Iskolai Tanárképző Főiskolán) valósították meg. Az intézményben ma egy angolszász orientációjú, a kognitív pszichológia és az önvezérlő rendszerekről szóló elméletek felé elkötelezett, empirikus-analitikus neveléstudományi műhely működik, melynek vezetője az egyik központi neveléstudományi lap főszerkesztője is egyben. A magyar neveléstudomány paradigmaticus megosztottságának gyökerei tehát a tudományos pedagógia intézményesülésének korai szakaszáig visszanyúlnak (vö. *Németh és Pukánszky*, 1997). A neveléstudományi paradigmák a 20. század második felében végbement fordulatok hatására részben új irányokat vettek, új intézményekkel bővültek (vö. *Kozma*, 2001, 2004) és strukturálisan jól elkülönülnek. Mindez indokoltá tette, hogy a megosztottság diskurzív megnyilvánulásaira is kiterjesszük az elemzéseinket.

A magyar neveléstudomány jellemzése nemzetközi összehasonlításban

A neveléstudomány képviselőinek publikációs tevékenysége

Az első rész kutatás megismétlése több szempontból is akadályba ütközött. Kutatóunktól teljesen függetlenül, de vele párhuzamosan elkészült ugyanakkor egy szociológiai elemzés, mely e témát érinti.

A WARGO Közgazdasági Elemző és Piackutató Intézet munkatársai kísérletet tettek arra, hogy a neveléstudományi kommunikáció sajátosságait az 1995 és 2006 közötti időszakra vonatkozóan feltárják (lásd *Tóth, Toman és Cserpes*, 2008). A kutatást három lépésben hajtották végre. Ennek során: (a) megvizsgálták 436 egyetemi/főiskolai oktató publikációs tevékenységét a SSCI és az AHCI nyilvántartásában szereplő folyóiratokban, valamint a Google Scholarban tárolt adatok alapján; (b) elvégezték e vizsgálatot a „vezető kutatók”-ra külön is; majd (c) a neveléstudományi folyóiratok közül a Magyar Pedagógia, az Iskolakultúra és az Új Pedagógiai Szemle szövegeit elemezték a többszerzősség, a referenciák számának és néhány jellemzőjének, illetve az empirikus adatok táblázatos, grafikus megjelenésének tekintetében. A harmadik szakaszban a magyar adatokat két nemzetközileg jegyzett, valamint egy kevésbé rangos angol nyelvű neveléstudományi szaklap adataival hasonlították össze.

A WARGO-féle kutatás mind az első, mind a második lépésben igazolni tudta, hogy a neveléstudomány képviselői a tudománymetria által kidolgozott mércék szerint igen kis arányban vesznek részt a nemzetközi tudományos közéletben. A vizsgált korszakban a neveléstudomány vezető kutatóinak mindössze 8%-a helyezte el valamely nemzetközileg jegyzett folyóirat hasábjain minimum egy publikációt, mely írások közül mindössze 4%-ra történt hivatkozás ugyanazon fórumokon. Ez az eredmény első ránézésre nem fest túl rózsás képet a magyar neveléstudomány nemzetközi jelenlétéről, illetve megítéléséről – az adatok más tudományok vagy országok bevonása nélkül azonban nehezen értelmezhetők.

Saját kutatásaink szempontjából a „vezető kutató” meghatározás volt releváns. A WARGO-intézet munkatársai ugyanis hasonló definíciót alkalmaztak: vezető neveléstudományi kutatóknak az MTA Pedagógiai Bizottságát megválasztó köztestületi tagokat, valamint a három magyar folyóirat szerkesztőbizottságának tagjait tekintették. Ez egy 330 fős csoport, akiről névsort is közölt a kutatási beszámoló. Mivel az így definiált népesség jelentős részben átfedi az általunk kijelölt 230 személyt, a WARGO-kutatás megállapításai összevethetők lesznek azokkal az eredményekkel, amelyeket az OSZK-katalógus alapján összeállított bibliográfiai adatbázison elvégezhetünk. A magyar neveléstudósok nemzetközi és hazai publikációs aktivitásának összehasonlítása újabb kérdéseket vethet fel, mint pl.: mennyiben van átfedés a nemzetközi és a hazai neveléstudományi diskurzusokban megjelenő szereplők között; illetve mi lehet a magyarázata annak, ha valaki nemzetközi reputáció nélkül is meghatározó aktorává válik a magyar tudományos (esetünkben: neveléstudományi) közéletnek.

A neveléstudományi folyóiratok szerzői

Franciaország és Németország esetében az elemzett alapsokaság a központi neveléstudományi folyóiratok (mindkét országban 3 orgánus) tanulmányíróiból tevődött össze, kilenc év adataira támaszkodva (minden folyóiratnál a megjelenéstől számított első és utolsó, valamint a középső három év került be a mintába). A magyarországi elemzések alapját egy 5652 soros SPSS-adatbázis képezte, amelyben minden kommunikációs aktust (egy adott személy egy adott időben és helyen létrejött szövegprodukciónak) külön esetenként kezeltünk. A 2302 szerzőből 8,2% azok hányada, akiről semmilyen információval nem rendelkezünk.⁷

A folyóiratokon kívül mindezidáig öt forrást dolgoztunk fel, mégpedig:

- 1) az MTA köztestületi tagjainak nyilvántartását (2005-ös állapot),
- 2) a MAB doktori és habilitációs jegyzékét (1994-2006),
- 3) a Pedagógiai Lexikon 4. kötetét: „Ki kicsoda a magyar pedagógiában?” (1997)⁸,
- 4) a „Ki kicsoda a magyar oktatásban?” (2007)⁹, valamint
- 5) a „Biográf Ki kicsoda 2002” kiadványokat.

A szerzők mellett adatgyűjtésbe kezdtünk a szövegekkel kapcsolatban is. Eddig az OPKM elektronikus katalógusában fellelhető adatokból készült változókkal rendelkezünk – a későbbiekben a szövegek számítógépes tartalomelemzésével szeretnénk a szövegváltozók körét bővíteni.

A 2. táblázat a központi neveléstudományi folyóiratokban tanulmányíróként megjelent szerzők tudományterületek szerinti megoszlását mutatja a három vizsgált országban. A „nem besorolható” kategória olyan szerzőket foglal magába, akik intézményi háttérük,

⁷ Az elemzések adatbiztonsága magyar részről 7 százalékponttal jobb a németnél, és 9,5 százalékponttal jobb a franciánál.

⁸ A Pedagógiai Lexikon 4. kötetének digitalizálását és adatbázisba rendezését az ELTE Pedagógikum Központja 100.000.-Ft-tal támogatta. Szeretnénk e lehetőségért köszönetet mondani mind az intézménynek, mind a kötet szerkesztőinek.

⁹ Ugyancsak köszönetünket szeretnénk kifejezni a dft-Hungariának azért, hogy a rendelkezésünkre bocsátotta a Ki kicsoda a magyar oktatásban? című 2007-es kiadvány pdf-változatát.

tudományos minősítettségük vagy foglalkozásuk alapján nem a tudományos szféra képviselői. A magyar neveléstudományi kommunikáció szereplői között ezek aránya alulmarad a német és a francia területen mért értékeknek. A francia és a német neveléstudományi kommunikáció diakrón vizsgálata a következő tendenciákat mutatta ki: míg Franciaországban a '70-es évek közepéig radikálisan csökkent, majd enyhén emelkedett, addig Németországban folyamatosan és rapid módon (60 százalékról 8 százalékra) csökkent a nem tudományos területről érkezett szerzők részesedése (*Schriewer és Keiner*, 1993). Az ezredfordulón Németországban sokkal alacsonyabb értéket kapnánk a „nem besorolható” kategóriára, mint amelyet a 2. táblázat mutat; Franciaország esetében hasonló változásról nincs jelzésünk.

2. táblázat. A tanulmány szerzők tudományterületek szerinti megoszlása (összes névelőfordulás)

	Németország		Franciaország		Magyarország	
	N	%	N	%	N	%
Neveléstudomány és határterületei	704	64,0	719	43,5	953	58,9
Humán- és társadalomtudományok	86	7,8	463	28,0	266	16,4
Történettudomány, filológia	10	0,9	29	1,8	59	3,6
Természet- és műszaki tudományok	13	1,2	26	1,6	37	2,3
Egyéb tudományok	5	0,5	16	1,0	19	1,2
Nem besorolható	282	25,6	401	24,2	283	17,6
Adathiány	156	–	290	–	94	–
Együtt	1256	100,0	1944	100,0	1711	100,0

A döntő különbség a három ország viszonylatában természetesen a tudományterületekhez sorolt szerzők összetételében mutatkozik meg. Németországban a neveléstudományon (és a határterületeihez tartozó tudományágakon) kívül lényegében csak a humán- és társadalomtudományok képviselői játszanak szerepet a neveléstudományi diskurzusokban. Ez Franciaországra is igaz, de itt a német 7,8%-os részesedéshez képest a pszichológia, illetve a szociológia s az egyéb társadalomtudományok a szerzők csaknem egyharmadát adják. A magyar tanulmány szerzők megosztottabbak az egyes tudományterületek között, a kulcsszerepet játszó humán- és társadalomtudományi jelenlét szempontjából a magyar neveléstudomány egyfajta „köztes pozíciót” foglal el. Ennek magyarázatát a 3. táblázatban közölt adatok adják meg. A folyóiratokra bontott adatokból kitűnik, hogy a magyar neveléstudományi diskurzusok alapvetően egy osztott diskurzív térben zajlanak, ahol a meghatározó orgánusok más és más irányú befolyással bírnak a kommunikáció ágenseire.

3. táblázat. Tudományos területen dolgozó tanulmány szerzők tudományterületek szerinti megoszlása – a magyar folyóiratokra bontott adatokkal (%)

	Átlagos értékek a három vizsgált országra			Magyar folyóiratok			
	D	F	H	EDU	IQ	MP	ÚPSZ
Neveléstudomány és háttérterületei	86,1	57,3	71,5	57,5	72,6	72,4	79,8
Humán- és társadalomtudományok	10,5	37,0	19,9	37,8	15,9	10,9	15,4
Történettudomány, filológia	1,2	2,3	4,4	2,2	6,2	10,0	1,6
Természet- és műszaki tudományok	1,6	2,1	2,8	2,2	4,4	3,8	1,4
Egyéb tudományok	0,6	1,3	1,4	0,3	0,9	2,9	1,8

Míg az *Educatio* a magyar neveléstudomány interdiszciplináris (elsősorban a társadalomtudományok felé nyitott) paradigmájához tartozó fórum, s ezért a francia modellel mutat szembevetendő hasonlóságot, addig a *Magyar Pedagógia* a német modellhez áll közelebb, ami a '70-es évek előtt inkább jellemezte a német neveléstudományt, mint manapság. Ennek egyik jelzése, hogy a bölcsész-pedagógiai hagyományokat követő írások sokkal jelentősebb szerepet játszanak e fórumon, mint a német neveléstudományi folyóiratokban az 1955 és 1985 közötti korszakban átlagosan.¹⁰

Az *Educatio* mellett az *Iskolakultúra* is az interdiszciplinaritás irányába mozdítja el a pedagógiai kommunikációs gyakorlatot, bár ez a tanulmányírók összetétele alapján kevésbé plauzibilis, mint a kommunikációs aktusok egészénél. Ha műfaji korlátozások nélkül a teljes szövegprodukciónak indulunk ki, akkor az *Iskolakultúra* esetében a szövegek alig fele származik neveléstudósok tollából (vö. *Biró*, 2009. 1. ábra).

Az *Új Pedagógiai Szemle* diszciplinárisan a legzártabb, az elméleti és gyakorlati pedagógia szereplőinek megjelenését egyaránt támogató, öndefiníciója szerint a tudományos ismereteket a pedagógus társadalom felé transzformáló szaklap, amely az iskolai tanítás/tanulás, az intézményes szocializáció kérdéseivel foglalkozó pszichológusok, társadalomtudósok számára ugyancsak fórumot kínál, de az elméletibb történeti-filológiai vagy természettudományi írások megjelenésére itt kevésbé számíthatunk.

A magyarországi megoszlási értékek négy olyan szaklap adataiból tevődnek össze, amelyek külön-külön sokkal karakterisztikusabban jelenítik meg a francia-német kutatás során feltárt mintázatokat, mint együttesen. Hogy a magyar neveléstudományi kommunikáció a „diszciplináris nyitás”, avagy a „diszciplináris zárás” felé tart-e, longitudinális vizsgálatokkal kell majd nyomon követnünk. Az időbeli változások alapján – most már nemcsak a tanulmány szerzőket, hanem a teljes szövegprodukciónak figyelembe véve – két

¹⁰ A referenciaszemélyek összetételének elemzésénél az is világossá vált, hogy Németországban a hermeneutikai hagyomány továbbélése (jól lokalizálható módon) csak néhány fórumhoz kötött.

fontos jelzésünk van arra vonatkozóan, hogy a magyar neveléstudomány nem a tudományos diszciplínák ideáltipikusnak tartott fejlődési útját járja be.

Miközben a nem tudományos területről érkezett szerzők aránya folyamatosan csökken, a tudományos háttérű szerzők között egyre nagyobb a humán- és társadalomtudósok részesedése. 1997 és 2006 között jelenlétük 11 százalékról 17 százalékra erősödött, miközben a neveléstudósok aránya stagnált. Ha leszűkítjük az elemzést a tanulmányokra, akkor ez a tendencia már nem kimutatható, amiből az is világosan látszik, hogy a magyar neveléstudományi folyóiratokra jellemző műfaji sokszínűség ellenébe hat mindazok törekvéseinek, akik a neveléstudományi diskurzusok centrális fórumaitól a neveléstudomány mint „diszciplína” önreprezentációját várják el. (Ezt az álláspontot a hazai neveléstudományban a *Magyar Pedagógia* képviseli a legkövetkezetesebben, amely műfajilag is a „legszigorúbb” folyóiratunk.)

A generációs összehasonlító vizsgálatok során az is megállapítást nyert, hogy a 45 év alatti szerzők körében az átlagos értékekhez képest a neveléstudósok, a pszichológusok és a társadalomtudósok alul-, míg a történészek, az irodalmárok és a nyelvészek erősen felülreprezentáltak. (A fiatal generációk publikációs aktivitásáról lásd *Biró, 2009.*) E jelenség kapcsolatban állhat a központi folyóiratok rekrutációs bázisának jellemzőivel, illetve a szaklap vállalt küldetésével, de jelzése lehet annak is, hogy a neveléstudományi doktori iskolák mely területekről „vonzák magukhoz” hallgatóikat. A diszciplínán belüli utánpótlás nagyságát a kommunikációs gyakorlat felől – adathiány miatt – még csak megbecsülni sem tudjuk, nem is tartozik szorosan a tárgyhoz, csupán felhívnánk a figyelmet arra, hogy időszerű lenne a neveléstudomány „önreprodukciós képességének és gyakorlatának” tudományozószociológiai vizsgálatát is elvégezni.

Egy tudomány státuszát a tudományok rendszerében a publikációs gyakorlat aktorainak diszciplináris hovatartozása mellett alapvetően az határozza meg, hogy milyen elméleti és módszertani keretben zajlanak az adott területhez kapcsolt tudományos tevékenységek. A negyedik és ötödik lépésben ezt a témát járjuk körül a pedagógiai folyóiratok irodalomjegyzékében és a folyóiratcikkek címében fellelt referenciaszemélyek elemzésével. Előtte azonban ellenőrizzük a szerzői összetételre vonatkozó megállapításainkat a neveléstudományi szaklapokban hivatkozott folyóiratok tudományterületek szerinti megoszlása alapján.

Hivatkozott periodikák

Ebben a lépésben a vizsgálat tárgyát azon irodalmi hivatkozások jelentik, amelyek egy tudományos folyóiratban, ismeretterjesztő szaklapban vagy egyéb orgánumban megjelent szövegre reflektálnak. Az elemzések alapjául szolgáló adatforrások a három ország esetében alapvetően nem tértek el egymástól, de a magyar szövegek feldolgozása egyelőre csak a magyar nyelvű referenciákra terjedt ki. A francia-német kutatás e lépésnél a mintát valamelyest leszűkítette (3-3 folyóirat első három és utolsó három évét vizsgálták), ennek köszönhetően a 312 német és 231 francia folyóiratcikkkel szemben nálunk a vizsgált tíz évből 1514 cikk került elemzésre, melyekben 2033, 1660 illetve 4651 folyóirat-hivatkozást találtunk. A folyóirat-hivatkozások a németeknél 694, a franciáknál 547, nálunk 244 periodika között oszlottak meg. A folyóirat-hivatkozásokra kapott ada-

tokat az érintett folyóiratok tudományterületek szerinti megoszlásával a 4. táblázat közli (lásd Pap, 2009. 2. táblázat).

4. táblázat. A folyóirat-hivatkozások tudományterületek szerinti megoszlása a francia, a német és a magyar folyóiratokban

	Németország		Franciaország		Magyarország	
	N	%	N	%	N	%
Neveléstudomány a határtudományágakkal együtt	1338	67,3	765	49,1	3034	65,9
Humán- és társadalomtudományok	388	19,5	577	37,0	797	17,3
Történettudomány és filológia	72	3,6	109	7,0	447	9,7
Matematika és természettudományok	66	3,3	35	2,3	37	0,8
Kultúra és nyilvánosság	63	3,2	50	3,2	214	4,6
Egyéb	61	3,1	22	1,4	78	1,7
Adathiány	45	–	102	–	44	–
Összesen	2033	100,0	1660	100,0	4651	100,0

A korábban megállapított kontraszt francia-német viszonylatban a hivatkozott periodikáknál újra megjelenik, sőt bizonyos szempontból még erősödik is: A francia szerzők által hivatkozott folyóiratoknak kevesebb, mint a fele neveléstudományi, avagy valamely neveléstudománnyal határos területhez tartozó szakmai orgánus. Ugyanakkor: a humán- és társadalomtudományok – a szerzőknél mért 28 százalékkal szemben – a hivatkozott folyóiratoknál már 37 százalékban képviseltettek. A német neveléstudósok háromszor olyan gyakran hivatkoznak neveléstudományi, szakdidaktika és egyéb, a pedagógiával rokon lapokra, mint a franciák, s bár a humán- és társadalomtudományi folyóiratok majdnem egyötödét teszik ki a referenciaorgánusoknak, ez nem csökkent a korábban megállapított kontraszton, mivel ezek diszciplináris összetétele alapvetően eltér a két nyugat-európai mintában. Míg Franciaországban a pszichológiai lapok abszolút túlsúlya regisztrált, a német referenciák a társadalomtudományi szaklapok széles spektrumára hivatkoznak, miközben a pszichológia erősen alulreprezentált (Schriewer és Keiner, 1993).

A magyar nyelvű referenciaorgánusok a magyar neveléstudományi kommunikáció relatív zártságát mutatják, a némethez egészen közeli értékekkel. Egy jellemző eltérés a két ország között mégis van: míg Németországban (elsősorban a matematika-tanítással kapcsolatos diskurzusok hatására) a természettudományok, addig nálunk az irodalom és a modern filológia felé nyitottabb a neveléstudományi kommunikáció.

Ebben az esetben a négy magyar folyóirat között ugyanaz az alapösszefüggés mutatható ki, mint a szerzőknél: a diszciplináris heterogenitást támogató lapokban (*Educatio* és *Iskolakultúra*) 50 illetve 63 százalék, a szakmai koncentrációt megvalósító fórumokon (*Magyar Pedagógia* és *ÚPSZ*) 75 százalék körüli a neveléstudományi hivatkozások ará-

nya (vö. *Pap*, 2009. 1. ábra). Felvetődik a kérdés, hogy a magyar folyóiratok közül az intra- vagy az interdiszciplináris kapcsolatokat erősítő lapok állnak-e összhangban a nyugat-európai tendenciákkal. Erre vonatkozóan a nemzetközi kutatásból néhány jelzéssel rendelkezünk. A német és francia neveléstudományi kommunikáció a vizsgált harminc év alatt egyértelműen a diszciplináris heterogenitás felé mozdult el: a '80-as évek elején a humán- és társadalomtudományi referenciák jelentősége Németországban a kétszeresére, Franciaországban pedig csaknem másfélszeresére nőtt a kezdő években mért értékekhez képest. Ezzel párhuzamosan – különösen a német diskurzusokban – az interdiszciplináris szaklapok aránya is emelkedett (*Schriewer és Keiner*, 1993). „A német neveléstudomány” – így a német kutatók konklúziója – „késznek mutatkozik arra, hogy referenciaterét a humán- és társadalomtudományok felé megnyissa, miközben a természettudományi, történeti, filológiai szakok marginalizálódnak.” (*Schriewer és Keiner*, 1993. 306. o.)

A magyar és a német neveléstudományi kommunikáció közelsége, illetve távolságuk a francia publikációs gyakorlattól a meghivatkozott periodikákkal összefüggésben ugyanakkor más módon is kifejeződik. Az egyik megfigyelt jelenség a folyóiratokon belüli önreferencia súlya. Mint erre *Pap* (2009) elemzésében rámutatott, a négy magyar pedagógiai folyóiratban a kiemelt referenciaorgánumok lényegében azonosak az általunk kiválasztott szaklapokkal. A folyóirat-hivatkozásoknak a *Magyar Pedagógiában* csaknem 16, az *Educatióban* közel 18, az *Iskolakultúrában* több mint 20 és az *Új Pedagógiai Szemlében* több mint 25 százaléka „önreferencia”, vagyis a saját lapban megjelent cikkekre történt hivatkozás.

A kommunikációs praxis illetően centralizálása a német neveléstudományra is jellemző, ha nem is olyan mértékben, mint nálunk. Folyóiratokra bontott adataink ugyan német oldalon nincsenek, de a neveléstudományi referenciatér eltérő strukturáltsága a folyóiratok összesített rangsorával is igazolható, amit a német kutatók leközltek (*Schriewer és Keiner*, 1993). Németországban az első hat helyen egy-egy központi neveléstudományi folyóirat áll (köztük a kiválasztott három szaklap is). Az ezekre eső hivatkozások mintegy 30 százalékot tesznek ki. Magyarországon az első öt helyen mind a négy orgánumban az általunk kiválasztott pedagógiai folyóiratok találhatók, ezen kívül megjelenik még az *ÚPSZ* elődje, a *Pedagógiai Szemle*, illetve a *Köznevelés* című oktatásügyi hetilap. Az első öt periodikára eső hivatkozások az *Educatióban* az összes folyóirat-hivatkozás 41,5 százalékát, az *Iskolakultúrában* közel 50 százalékát, az *ÚPSZ*-ben illetve a *Magyar Pedagógiában* közel 60 százalékát adják. A *Magyar Pedagógia* vagy az *Új Pedagógiai Szemle* kommunikációs gyakorlata tehát kétszeres, az *Iskolakultúra* több mint másfélszeres, az *Educatio* pedig harminc százalékkal erősebb strukturális zártságot mutat, mint a német folyóiratok átlaga. Mindezzel szemben a hivatkozott francia folyóiratok között nagy a szórás, az első hat folyóiraatra mindössze a hivatkozások 16 százaléka jut (*Schriewer és Keiner*, 1993).

A magyar neveléstudomány, ami a központi pedagógiai folyóiratok szerzői körét illeti, a franciához viszonyítva „diszciplinárisan homogén”-nek, a némethez képest „diszciplinárisan heterogénnek” nevezhető, a referenciatér strukturális eltérései alapján azonban már zártabbnak mutatkozik a német gyakorlatnál is, azaz saját (diszciplinán belüli) referenciaorgánumaira, különösen a központi neveléstudományi fórumokra erősebben kon-

centrált, mint amennyire ez a német neveléstudományi kommunikációban megfigyelhető volt. Amennyiben vizsgálódásainkat kiterjesztjük a referenciaszemélyekre is, a magyar neveléstudományi kommunikáció még markánsabban a diszciplináris zártság irányába mutat – miközben önreflexiók gyakorlata egy fontos nemzeti vonással is kiegészül.

Referenciaszemélyek

A statisztikai adatok értelmezését e lépésnél megnehezíti, hogy az adatforrások nem tekinthetők teljesen ekvivalensnek. A német mintába egyetlen egy folyóirat, a *Zeitschrift für Pädagogik* évente megjelenő névregiszterének adatai kerültek be. Konkrétan minden évből a három legtöbbet meghivatkozott személy, mely lista az átfedések miatt végül 34 főre redukálódott. A francia minta alapját egy autobiográfiai vázlatokat tartalmazó kiadványsorozat adta, amelyben a francia neveléstudomány képviselői nyilatkoztak arról, hogy kiket tekintenek mestereiknek, példaképüknek. A megnevezett személyek közül itt is azok kerültek csak elemzésre, akik legalább három neveléstudós önéletrajzi írásában szerepeltek, ezek száma 99. A magyar minta a szövegek irodalomjegyzékében előforduló személyek közül az 50 legtöbbet meghivatkozott szerzőt tartalmazza.

A negyedik lépésben elvégzett rész kutatás célja a neveléstudományi kommunikáció szellemi horizontjának összehasonlítása volt, *Schriewerék* a francia és német adatforrások eltérő jellegét nem tekintették aggályosnak; a magyar kutatásban alkalmazott eljárás azonban még ehhez képest is eltérő, amennyiben a nyilvános diskurzusban megjelenő referenciaszemélyek bevonása mellett (ez a németre is igaz) a teljes szövegtörzset végzetük el az elemzést (ez a német mintára már nem áll). Mindezek szem előtt tartása igen fontos az 5. táblázatban közölt adatokat értelmezésénél (vö. *Schriewer és Keiner*, 1993. 4.3 táblázat; *Bárd*, 2009. 3. táblázat).

5. táblázat. A referenciaszemélyek tudományterületenkénti megoszlása a három vizsgált országban (összes névelőfordulás; az elemzett személyek száma: NSZK – 34; F – 99; M – 50)

	Németország		Franciaország		Magyarország	
	N	%	N	%	N	%
Neveléstudomány	1292	61,4	97	21,3	3229	71,4
Határtudományok	40	1,9	22	4,8	497	11,0
Humán- és társadalomtudományok	162	7,7	267	58,7	653	14,4
Történettudomány és filológia	599	28,5	30	6,6	95	2,1
Matematika és természettudományok	0	0,0	16	3,5	0	0,0
Kultúra és nyilvánosság	0	0,0	10	2,2	0	0,0
Egyéb	11	0,5	13	2,9	49	1,1
Összesen	2104	100,0	455	100,0	4523	100,0

Schriewer és Keiner megállapítják, Németország és Franciaország esetében a reflexiós hagyományok illetve a kutatási orientáció két eltérő mintájával van dolgunk. Míg a német neveléstudományban a szellemtudományi tradíció alapuló reflexiós tevékenység, addig a francia neveléstudományban a társadalomtudományi-alkalmazott kutatások dominálnak (*Schriewer és Keiner, 1993*). Ez a különbség (5. táblázat) markánsan megmutatkozik a referenciaszemélyek összetételében is. A francia neveléstudományi diskurzusok vonatkoztatási pontjai (a határterületeket nem számítva) megközelítőleg háromnegyed részben a neveléstudományon kívüli szakterületeken keresendők, ahol ismét – tetemes előnnyel – a pszichológia vezeti a tudományok rangsorát. Németországban – hasonló értékekkel, mint amit a 2. és 4. táblázatok mutatnak – közel kétharmados a neveléstudomány részesedése, majd ezt követi – s ebben már van eltérés az eddigi adatokhoz képest – a történettudomány és a filológia. A korábbi eredményekkel való diszkrepancia itt valószínűleg az adatforrás leszűkítésével magyarázható, vagyis azzal, hogy a *Zeitschrift für Pädagogik* – profiljának megfelelően – az átlagosnál nyitottabb a történet-, irodalom- és nyelvtudományok felé. Bár a *Zeitschrift für Pädagogik* 1955-ös megalapítása óta (akárcsak a német neveléstudomány) komoly átalakuláson ment keresztül (vö. *Tenorth és Oelkers, 2004*), a szaklapban megvalósult neveléstudományi kommunikáció a '80-as évekig diszciplináris értelemben homogénebb volt, mint a francia.

A magyar folyóiratok kontroverz képet mutatnak a francia szaklapok referenciaspektrumával összevetve: magyar viszonylatban a neveléstudományi referenciák túlsúlya még a határterülethez sorolt személyek nélkül is karakterisztikus. A kettős kötődésű szerzőkre itt is jellemző, hogy elsősorban a neveléstudományi/oktatáskutató intézmények munkatársai, akik más diszciplinában szereztek meg tudományos fokozatukat.¹¹ A történettudomány és a filológia a referenciák között kisebb jelentőséggel bír, mint a németeknél, vagy akár franciáknál. A humán- és társadalomtudományi hivatkozások esetében nálunk a fejlődéslélektani, a kognitív vagy szociálpszichológiai, valamint a társadalmi struktúrák és az iskolarendszer összefüggéseit vizsgáló szociológiai kutatások befolyása a meghatározó.

A német neveléstudomány belső centralizációja a szellemi erőter tekintetében is megfigyelhető: a saját diszciplinán, illetve a német filozófián belüli referenciák a hivatkozások mintegy 90%-át adják (*Schriewer és Keiner, 1993*). Ez az erős elméleti önreflexió a magyar neveléstudományra ugyan nem jellemző, de egyfajta ön-centrikusság igen. A 6. táblázat a német kutatók által közzétett német illetve francia névlisták első tíz helyezettjét hasonlítja össze a magyar folyóiratok irodalomjegyzékeiben talált, legtöbbször meghivatkozott első tíz referenciaszemély listájával (vö. *Schriewer és Keiner, 1993*. 4.1 és 4.2 táblázatok). Az elemzést a magyarok folyóiratoknál ki kellett terjesztenünk a referenciaszemélyek top-60-as listájára is, de mielőtt ennek okaira kitérnénk, nézzük meg először a top-10-be került személyeket.

¹¹ A szóban forgó hét neveléstudományi szakember közül hárman történészek, ketten szociológusok, egy-egy pszichológus illetve alkalmazott nyelvész.

6. táblázat. A top-10-es listába bekerült referenciaszemélyek a három vizsgált országban, valamint a magyarországi top-60-ban található nem-kortárs magyar, avagy külföldi szerző

Top-10-be került szerzők			Kiterjesztve a top-60-ra
Németország	Franciaország	Magyarország	Magyarország
Blankertz, Herwig	Bachelard, Gaston	Báthory Zoltán	Boekarts, Monique
Flitner, Wilhelm A.	Bourdieu, Pierre	Csapó Benő	Bourdieu, Pierre
Habermas, Jürgen	Crozier, Michel	Falus Iván	De Corte, Erik
Hegel, Friedrich	Durkheim, Emile	Halász Gábor	Gardner, Robert C.
Hentig, Hartmut v.	Freinet, Celestin	Kozma Tamás	Kiss Árpád
Humboldt, Wilhelm v.	Freud, Sigmund	Lannert Judit	Klebensberg Kunó
Kant, Immanuel	Legrand, Louis	Nagy József	Mérei Ferenc
Klafki, Wolfgang	Piaget, Jean	Németh András	Piaget, Jean
Mollenhauer, Klaus	Rogers, Carl	Pukánszky Béla	Pintrich, Paul R.
Piaget, Jean	Wallon, Henri	Vidákovich Tibor	Sternberg, Robert J.

A *Zeitschrift für Pädagogik* hasábjain hivatkozott szerzők túlnyomórészt filozófusok, illetve a német neveléstudományi gondolkodás tradícióját alakító pedagógusok. Az előbbieket közül kiemelkedik *Hegel*, *Kant* és *Habermas*, valamint a német szellemtudományi-hermeneutikai hagyomány emblematikus figurája, a top-10-ből már kimaradt *Dilthey*. Az utóbbiak közül a top-10-ben van *Blankertz*, *Flitner*, *Hentig*, *Klafki* és *Mollenhauer*, akik az 1950-70-es években a német neveléstudomány középnemzedékét reprezentáló, befolyásos tagjai. A humán- és társadalomtudományok képviselői közül egyedül *Piaget* emelkedik ki – ő jelenti a német és francia neveléstudomány közötti legfontosabb átfedést. A franciák ismét ellenkező irányú orientációról tesznek tanúbizonyságot: ha az összes elemzett személy adatait vesszük alapul, a neveléstudományi tradícióhoz kapcsolható szerzők aránya alig egyharmadát, a filozófusok alig egyötödét teszik ki a német oldalon kapott értékeknek. A humán- és társadalomtudományok által dominált referenciák Franciaországban egy sajátos szellemi erőteret jelenítenek meg. Egyrészt megtaláljuk itt a francia pszichológia jelentősebb alakjait (az első tizenben szereplő *Piaget* és *Wallon* mellett pl. *Binet*, *Claparède*, *Piéron*, *Reuchlin* vagy *Zazzo* tartoznak ide); illetve mindazokat, akik a francia neveléstudományi kutatások filozófiai, pszichológiai, szociológiai alapvetéseit adták (mint pl. *Bachelard*, *Foucault*, *Marcuse*, *Popper*, *Freud*, *Rogers*, *Bruner*, *Durkheim*, *Bourdieu*); végül, de nem utolsó sorban a reformpedagógia elméleti és gyakorlati ágához szorosan kapcsolódó szerzőket (mint pl. *Freinet*, *Claparède* vagy *Dewey*).

Ugyan az adatok a folyóirat-publikációk helyett a francia neveléstudomány reprezentánsainak önéletrajzi vázlataiból származtak, valószínűleg *Schriewer* és *Keiner* következtetése annyiban helytálló, hogy a francia neveléstudományi diskurzusokban általában nem a saját diszciplínán belüli elméleti tradíciók játsszák a döntő szerepet, hanem egy széles körből választott, rendkívül színes, multidiszciplináris szellemi erőter (vö. *Schriewer* és *Keiner*, 1993).

A magyar top-10-es lista – mindezek fényében – igen sajátos. A némettel annyiban rokon, hogy itt is a középmezőnyhez tartozók dominanciája jelenik meg, de az „intellektuális horizontot” ebben az esetben kizárólag a neveléstudományi kommunikáció aktuálisan legnagyobb határfokú aktorai jelölik ki. Ezt a képet némileg módosítja, ha nagyító alá vesszük mindazon műveket is, amelyekre a hivatkozások vonatkoznak. A legtöbbször meghivatkozott tíz magyar szerző neve összesen 1860 esetben fordul elő a folyóiratcikkek irodalomjegyzékeiben. Az esetek 36%-ánál tanulmánykötet vagy kézikönyv szerkesztőjére történik hivatkozás, 25%-ánál monográfiára, 22%-ánál könyvrészletre, 11%-ánál folyóiratcikkre, a maradék 6%-ban pedig tankönyvekre, oktatási segédletekre, kutatási beszámolókra, újságcikkekre stb.

Ha megvizsgáljuk, hogy a top-10-be került szerzőknél a hivatkozások mely típusával van dolgunk, kiderül, hogy a vizsgált referenciaszemélyek alapvetően két egymástól elkülönülő csoportra oszthatók: azokra, akik „paradigmagazdaként”, iskolaalapítóként töltenek be fontos szerepet a magyar neveléstudomány területén, valamint mindazokra, akik – e mellett vagy ezzel szemben – sztenderd kézikönyvek, tankönyvek, lexikonok, stb. szerkesztőiként, íróiként számítanak referenciapontoknak. Ez utóbbi tevékenységhez kapcsolhatók például *Halász* és *Lannert* által jegyzett „Jelentések a magyar közoktatásról” című sorozat, *Báthory* és *Falus* által szerkesztett „Pedagógiai Lexikon” vagy *Németh* és *Pukánszky* szerzői páros által írt „Neveléstörténet”. A kézikönyvekre történő hivatkozások néhol meghaladják a találatok 50%-át is (lásd 1. ábra).

Vannak ugyanakkor olyan referenciaszemélyek is, akiknél a hivatkozások túlnyomó része monográfiákra, kötetben vagy folyóiratban megjelent tanulmányokra esik. Az önálló művek referenciaként való megjelenése fontos jelzése annak, hogy az adott személy elméleti és/vagy empirikus munkássága mennyiben szolgál vonatkoztatási pontként a tudományos közösség szemében. Kimagasló értékekkel e tekintetben a neveléstudományi paradigmák, kiemelt kutatási területek vezető egyéniségei rendelkeznek, mint pl. *Nagy József*, *Csapó Benő*, *Vidákovich Tibor* (kognitív pszichológiai paradigma), *Kozma Tamás*, *Halász Gábor* (társadalomtudományi/politológiai paradigma), *Németh András*, *Pukánszky Béla* (szellemtörténeti/hermeneutikai paradigma), *Báthory Zoltán* (tantervelmélet és oktatáspolitikai), *Falus Iván* (oktatásemelvény/didaktika).

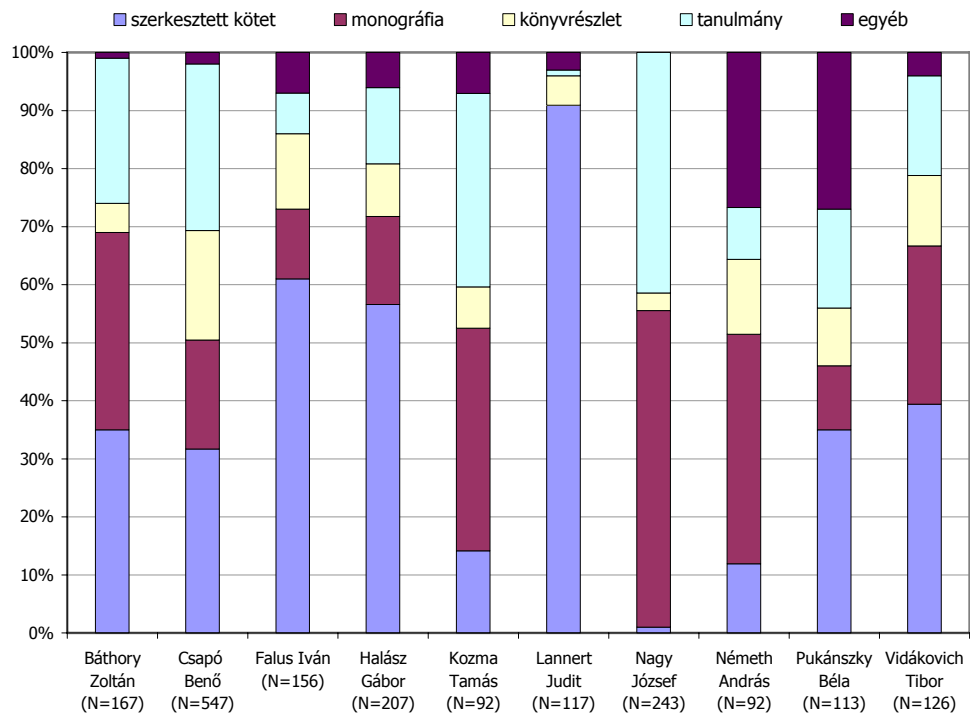
Az 1. ábra és a 7. táblázat abszolút számaiban feltűnő, hogy még a top-10-ben szereplő referenciaszemélyekre kapott találatok is erős szóródást mutatnak: a legelső és a legfelső értékek között több mint ötszörös a szorzó.¹² Ami e számokat némileg „torzítja” (bár valójában szimptomatikus), az a számítógépes feldolgozásból fakadó névmegkettőződés, abban az esetben, ha egy adott szerző a saját maga által szerkesztett kötetben jelent meg tanulmány- vagy fejezetíróként. Ennek hatására lett extrém magas a találatok száma *Csapó Benő* neve mellett, vagy ez „emelte be” a top-10-be az azonos paradigmához tartozó *Vidákovich Tibort*. A jelenség ugyanakkor szimptomatikus, ugyanis világosan jelzi, hogy az ezredfordulón a központi szaklapok tükrében a Szegedi Tudomány-

¹² Néhány adat a referenciaszemélyekre eső találatok szóródásához. Az összes hivatkozott szerző számát (a névváriációk gazdagsága miatt) egyelőre csak nagyságrendileg tudjuk megbecsülni. Úgy tizenkétezerre tehető. Ennek egytizedét teszik ki azok a szerzők, akiket a tíz év során legalább öt helyen megneveztek referenciaként. Az első ötvenbe való bejutáshoz minimum 40, az első tízbe minimum 90 hivatkozás kellett.

egyetem Neveléstudományi Intézetében működő, a kognitív pszichológiai paradigmát megtestesítő iskola a domináns kutatói műhely. E műhely diskurzusbeli felülreprezentáltságával összhangban van a 6. táblázat utolsó oszlopában található névlista is, amelyben a legtöbbször meghivatkozott nem-élő magyar, illetve külföldi referenciaszemélyek névsora szerepel.

7. táblázat. A top-10-be került magyar referenciaszemélyek hivatkozott publikációi a mű jellege szerint (db)

	Báthory Zoltán (N=167)	Csapó Benő (N=547)	Falus Iván (N=156)	Halász Gábor (N=207)	Kozma Tamás (N=92)	Lannert Judit (N=117)	Nagy József (N=243)	Németh András (N=92)	Pukánszky Béla (N=113)	Vidákovich Tibor (N=126)
szerkesztett kötet	35	32	61	56	14	90	1	12	35	39
monográfia	34	19	12	15	38	0	54	40	11	27
könyvrészlet	5	19	13	9	7	5	3	13	10	12
tanulmány	25	29	7	13	33	1	41	9	17	17
egyéb	1	2	7	6	7	3	0	27	27	4

1. ábra

A top-10-be került magyar referenciaszemélyek hivatkozott publikációi a mű jellege szerint (összes névelőfordulás)

A magyar referenciatér jellemzéséhez szükségesnek látszott az elemzett alapsokaság illetően kiterjesztése, amitől elsősorban azt vártuk, hogy így a magyar névlista a franciával és a némettel összevethetőbb lesz. Ez alapvetően beigazolódott. A második listán szereplő személyek három fő csoportot alkotnak: egyrészt megjelennek a magyar neveléstudomány hagyományait alakító kultikus figurák (*Klebsberg Kunó, Mérei Ferenc, Kiss Árpád*); másrészt a magyar neveléstudományi kommunikációban uralkodó paradigma legfontosabb külföldi referenciái (*Boekarts, De Corte, Gardner, Pintrich, Sternberg*); valamint azok a szaktekintélyek, akiken keresztül a magyar neveléstudomány az európai szellemi tradíciókhoz kapcsolódik (*Piaget, Bourdieu*). Hogy e listán túlnyomórészt a Szegedi Egyetemen folyó méréselméleti, illetve analitikus pszichológiai kutatások vonatkoztatási kerete reprezentálja a magyar neveléstudomány szellemi horizontját, az leginkább a neveléstudományi műhelyekben folyó tevékenységek „láthatóságáról” árulkodik. Iskolateremtés publicitás nélkül elképzelhetetlen. Az eredményekhez való hozzáférés biztosítja a tudományos kontrollt illetve a kutatási tevékenységekhez való külső kapcsolódás lehetőségét; az adott paradigma referenciakeretének újabb és újabb megjelenítése a publikációkban pedig alapvető feltétele egy műhely hosszú távú fennmaradásának, tekintve, hogy ez a legbiztosabb módja annak, hogy az intézményi/szakmai előrelépéshez szükséges hivatkozási kvótákat az iskola legkiválóbbjai (belátható időn belül) teljesítsék. E tekintetben a szegedi iskola kimagasló szervezethez és hatékonyságot ért el, ezért nem túl meglepő, hogy a két iskolaalapító mellett a fiatal generációkhoz tartozó kutatók közül is már négyen ott vannak a referenciaszemélyek 50-es toplistáján.

Valószínűleg e tudatos és szervezett publikációs aktivitással áll összefüggésben a külföldi és magyar referenciák aránya közötti eltérés is, amire a WARGO-intézet munkatársai a *Magyar Pedagógia* és az *Iskolakultúra* összehasonlítása során felfigyeltek. Mint megállapították, a *Magyar Pedagógiában* átlagosan mintegy másfélszer annyi külföldi hivatkozást találunk, mint az *Iskolakultúrában*, bár ez utóbbiban a tendencia a külföldi referenciák növekedésének irányába mutat, míg a *Magyar Pedagógiában* lényeges változás 2000-2005 között nincsen (*Tóth, Toman és Cserpes, 2008*). Saját elemzéseink ezt felerészben alátámasztják. Ha a minimum öt hivatkozást kapott 975 szerző adataiból indulunk ki, akkor a mintegy 16.000 hivatkozásnak csak kevesebb, mint egynegyede vonatkozott külföldi szerzőre. A külföldi referenciák szerepe a négy magyar folyóiratban igen különböző. A hivatkozásoknak az *Educatio* és az *ÚPSZ* esetében mintegy 17,5, az *Iskolakultúrában* 23,5, a *Magyar Pedagógiában* 36,5 százaléka esik idegen nyelvű szövegekre. Ezek az eltérések nemcsak a folyóiratok tudományos jellegével magyarázhatók, hanem összefügghetnek azzal is, hogy milyen gyakran jelennek meg az adott fórumon empirikus vagy elméleti munkák, kulturálisan milyen mértékben determinált a tematika. Ami a változások irányát illeti, a külföldi hivatkozások aránya az ezredfordulóig átlagosan megháromszorozódik, a 2000-es évek elején erősen hullámzik, majd 2003-tól 20 százalék körül megállapodik. A folyóiratokon belüli tendenciák valóban nem azonosak, de sem az *Iskolakultúra*, sem a többi folyóirat esetében nincs szó folyamatos emelkedésről vagy stagnálásról. Feltehető, hogy a kiugró években (pl. 1999/2000 vagy 2002/2003) a diskurzusok előterében álló témák indikálják a külföldi referenciák arányának hirtelen emelkedését, avagy csökkenését.

Az utolsó, általunk megismételt lépésben a francia-német kutatás tárgya továbbra is a neveléstudományi kommunikáció szereplőinek referenciamagatartása lesz, különös tekintettel a címekben megnevezett személyek empirikus vagy elméleti irányultságára. A német kutatók hipotézise szerint a franciáknál az empirikus tudományok képviselőire történik majd több hivatkozás, míg a németeknél egy erős elméleti önreferencia várható (*Schriewer és Keiner, 1993*). Amennyiben elfogadjuk azt az előfeltevést, miszerint a címekben és az irodalomjegyzékekben megjelenő hivatkozások alapvetően ugyanannak a szociokulturális összefüggésnek az objektívációi, akkor magyar oldalon arra számíthatunk, hogy ismét kifejezésre jut a magyar neveléstudomány paradigmaticus szétagoltsága, mint ahogy az is, hogy a különböző irányzatok közül az ezredfordulón melyik dominálja a neveléstudományi kommunikációt. Az ötödik lépésben elvégzett vizsgálat francia-német relációban hasonló eredményeket hozott, mint a korábbi elemzések, a magyar adatok tükrében azonban ez nem tekinthető másnak, mint felszíni egyezésnek – a mélyben nyugvó összefüggések ugyanis alapvetően más természetűek. Az ötödik lépésnél francia illetve német részről folyóiratokra bontott adatokkal is rendelkezünk, így a további elemzések másik fontos témája a folyóiratok szerepének vizsgálata lesz a neveléstudományi tradíciók továbbélése szempontjából.

Személyek, akik a diskurzusok tárgyaivá váltak

A 8. táblázat a folyóiratcikkek címeiben fellelt referenciaszemélyek tudományágak, illetve tevékenység típusok szerinti megoszlását mutatja (vö. *Schriewer és Keiner, 1993*. 5.1-es és 5.2-es táblázatok). Ahogy ez a táblázat adataiból is kiolvasható, a szövegcikkekben megjelenő referenciaszemélyek az adott tudományos közösség önképét jelenítik meg, pontosabban azt a módot, ahogy a vizsgált kommunikációs közösség saját nemzeti kultúrájához, valamint az adott diszciplína gyakorlati vagy elméleti tradícióihoz viszonyul.

A német neveléstudományi kommunikáció önreferenciára hajló gyakorlata kettős értelemben is megnyilvánul. Egyrészt diszciplinárisan a legzártabb: a németeknél a címekben megjelent személyek kétharmada a pedagógia területéhez tartozik, ami a franciáknál kevesebb, mint a felét, a magyaroknál kevesebb, mint az egynegyedét teszi ki az összes hivatkozásnak. Másrészt, a referenciák a nemzeti kultúra vonatkozásában is erősen önreflexívek: a diskurzusok középpontjában álló személyek általában a nemzeti kultúra (panteon) alakjai, ami a németeknél az elemzett népesség 80, a franciáknál 60, a magyaroknál 40 százalékára érvényes.

A diszciplináris és nemzeti/kulturális szempontok egybeesése a német neveléstudományi reflexiók gyakorlatban nem véletlen. A német neveléstudományi tradíció – mind az elméleti, mind a gyakorlati tevékenységek tekintetében – nemcsak gazdag, hanem (különösen Közép-Kelet-Európa irányába) mértékadó is. Olyan személyek kerültek a diskurzusok fókuszába, mint *Humboldt, Schleiermacher, Herbart* a klasszikusok közül; *Nohl, Litt, Spranger, Petersen* a weimari alapító generációból, vagy *Franke, Salzmann, Hecker, Kerschensteiner, Hahn, Lietz, Lichtwark, Steiner* stb. a reformpedagógia 18. illetve 19/20. századi áramlataiból (*Schriewer és Keiner, 1993*). Ha mindehhez hozzáadjuk a német neveléstudományi gyakorlat szempontjából meghatározó filozófusokat-

társadalomtudósokat (pl. *Goethe, Natorp, Fichte, Schopenhauer, Marx, Weber, Dilthey, Habermas*), akkor ezzel a német címekben megjelent referenciaszemélyek helyét és szerepét az európai szellemi erőterben már érzékeltettük. A diszciplináris zártság mellett – talán a pszichológiai témájú szövegeket leszámítva – egy erős nemzeti-kulturális öncentrikusság is tetten érhető a német pedagógiai diskurzusokban.

8. táblázat. Személyek, akik a neveléstudományi diskurzusok tárgyává váltak – tudományág illetve tevékenységtípus szerint (összes névelőfordulás; az elemzett személyek száma: NSZK – 115; F – 34; M – 61)

	Németország		Franciaország		Magyarország	
	N	%	N	%	N	%
Pedagógiai elméletalkotó	53	30,5	7	11,3	9	9,3
Pedagógus	63	36,2	21	33,9	15	15,5
Pszichológus	10	5,7	19	30,6	6	6,2
Társadalomtudós	6	3,4	7	11,3	0	0,0
Filozófus	23	13,2	4	6,5	11	11,3
Természettudós	3	1,7	2	3,2	2	2,1
Művész	15	8,6	2	3,2	44	45,4
Politikus, történelmi személyiség	1	0,6	0	0,0	10	10,3
Összesen	174	100,0	62	100,0	97	100,0

Megjegyzés: A fenti táblázatban szürkével megjelölt rubrikák a kulturális szempontból homogénebb csoportok adatait mutatják – ezek azok a területek, ahol dominánsan német, francia illetve magyar nemzetiségű referenciaszemélyeket találunk.

Franciaországban az önreferencia mértéke sem diszciplináris, sem kulturális értelemben nem mérhető össze a némettel. A neveléstudomány elméleti hagyományaira történő reflexió csak harmadrésze a német oldalon regisztráltnak, miközben a klasszikusok – *Pestalozzi* kivételével – legfeljebb a századfordulóig nyúlnak vissza. Itt is megjelenik a reformpedagógia, különösen ennek frankofon ága (pl. *Decroly, Freinet, Bouchet, Gal, Maistre*), de nemcsak kisebb mértékű az elméleti önhivatkozás, hanem ezen belül is nagyobb arányban találunk olyan személyeket, akik az empirikus-kísérleti módszerek iránt elkötelezettek. A többi tudományág tekintetében a már korábban bemutatott kontrasztok jelennek meg (*Schriewer és Keiner, 1993*).

A magyar pedagógiai folyóiratokban a nemzeti önreprezentáció lényegében két területre korlátozódik: a művészetekre (elsősorban az irodalomra és a zenére), valamint a politikára, történelemre. A diszciplinán belüli referenciák alig egy negyedét teszik ki az összes névelőfordulásnak, s ezek között is többségben vannak a német akadémiai pedagógia, illetve a német reformpedagógia klasszikusai. A magyarok közül, *Gáspár Lászlón* és *Kiss Árpádon* kívül, *Mérei Ferenc, Schneller István* vagy az oktatáspolitikus *Klebsberg* jelennek meg a diszciplináris önreflexió központi alakjaiként. Ez a kép elő-

feltevéseinket teljes mértékben megcáfolja, ugyanakkor van egy fontos összefüggés a három ország jellemzői között.

A német és a francia neveléstudomány „arculatát” az a tradíció formálta, amely az adott kultúra sajátja, amire az adott nemzeti tudományos közösség méltán büszke lehet, s amire a pedagógiai diskurzusok szereplői mint „referenciára”, vagyis követendő mintára, megőrzésre, továbbgondolásra méltó előzményre tekinthetnek. Ez a sajátos *nemzeti-kulturális* tradíció válik kézen foghatóvá a tanulmánycímek elemzésével. A magyar neveléstudomány – recepciós hagyományaihoz híven – a nemzeti előzményekre más módon támaszkodik, mint a francia vagy a német. Amennyiben saját nemzeti tradícióira reflektál, elsősorban az irodalmi hivatkozások szintjén teszi ezt, avagy ennek a recenzió műfajában ad helyet.¹³ Az önálló tematizáció szintjén a magyar önreprezentáció abban jut kifejezésre, amiben a magyar kultúra a némettel vagy a franciával összemérhető: *Krúdy, Mándy, Mikszáth, Ady, Babits, Pilinszky, Kodály, Bartók* stb. műveiben. Ez áll szemben a *Piaget, Binet, Wallon* nevével fémjelzett francia pszichológiával vagy a frankofon reformpedagógiával, illetve, a pedagógia mint tudományos diszciplína születésénél bábáskodó (avagy azt előkészítő) német szaktekintélyek sorával.

Az fent jellemzett reflexiós gyakorlat a diskurzusok különböző színterein különböző mértékben és módon jelenik meg. A németeknél a *Pädagogische Rundschau* az a folyóirat, amely egyértelműen követi a német neveléstudomány mint szellemtudományi-filozófiai szak hagyományait, mind a diszciplínán belüli, mind az azon kívüli reflexiók közel kétharmada e folyóirat hasábjain valósul meg. A három német folyóirat közül a *Bildung und Erziehung* különbözik leginkább a többi folyóirattól, amely a német elméleti tradíciók helyett – az összehasonlító pedagógiai kutatások ösztönözőjeként – elsősorban a külvilágra nyújt kitekintést. A *Zeitschrift für Pädagogik* a 70-es évektől az empirikus kutatások felé nyitott, minek hatására e fórumon a pedagógiai reflexiók száma erősen visszaesett. Hasonló összefüggéseket találunk a francia folyóiratok összehasonlításakor is. A legerősebb önreflexiós gyakorlatot abban a két francia szaklapban fedezhetjük fel, amelyek a leginkább életben tartják a frankofón reformpedagógia pszichológiai-kísérleti ágának tradícióit. Ezek a *Bulletin der Société Alfred Binet & Théodore Simon* és a *Sciences de l'éducation*. A többi folyóiratban csak szórványosan jelennek meg önreflexiók, azok is elsősorban az interdiszciplinaritás irányába mutatnak (*Schriewer* és *Keiner*, 1993). A magyar folyóiratok közül az önreflexió háromnegyed részben az *Iskolakultúra*-hoz kötött tevékenységforma. A magyar irodalom vagy zeneművészet nagyjai, mint ahogy a referenciaként szolgáló filozófusok (*Nietzsche, Rousseau, Koestler* stb.) életműve, hatása csak ezen a fórumon válik önálló témává, a pedagógiai illetve oktatáspolitikai reflexiók viszont már megoszlanak az *Iskolakultúra* és a diszciplinárisan zártabb *Magyar Pedagógia* és *Új Pedagógiai Szemle* között. Az *Educatioban* személynevek lényegében csak az interjúcímekben fordulnak elő – ez azonban már nem tartozik e kutatási lépés tárgyához.

¹³ Többek között ezért is döntöttünk a mellett, hogy a recenziók, valamint az aktuális eseményekre, trendekre érzékenyebben reflektáló interjúk vagy kerekasztal-beszélgetések elemzésének egy külön tanulmányt szentelünk (lásd *Mede*, 2009).

Konklúzió

A kiinduló hipotézisben feltett ideális állapottal az eredmények csak részben mutatnak hasonlóságot. A szukcesszív elemzések annyit mindenképpen igazoltak, hogy a francia és a német neveléstudomány a diszciplináris fejlődés két eltérő modelljét testesíti meg, erős elméleti orientációval és diszciplináris zártsággal az egyik oldalon, alkalmazott kutatási gyakorlattal, s ebből fakadóan interdiszciplináris jelleggel a másik oldalon. A magyar neveléstudomány e két mintaadó ország közül – történetileg kialakult hagyományait követve – a német neveléstudományi gyakorlathoz áll közelebb, különös tekintettel a neveléstudományi publikációkban fellelhető reflexiós tevékenységekre.

Németországban a neveléstudomány fejlődése ugyanakkor kétirányú, sőt, bizonyos értelemben egymás ellenében ható folyamatokkal jellemzett: a társadalmi-kommunikációs összefüggések egyértelműen az intézményes záródás jeleit mutatják (azaz: intézményesen körülhatárolható a neveléstudósok közössége a szakmai orgánumaikkal együtt), az intra-kommunikációs kapcsolatok azonban a vizsgált harminc évben a diszciplináris nyitást segítették elő (ennek jelei mind a szerzői összetételben, mind a referencia-tér átstrukturálódásában kimutathatók). Ez a diszkrepancia a pedagógia területén mindaddig nem szüntethető meg, vélik a német kutatók, amíg a neveléstudomány egyszerre két irányból „kap megrendelést”: az akadémiai szféra felől egyrésztől, a pedagógiai gyakorlat felől másrésztől. Az akadémiai és a gyakorlatorientált megközelítésmód a problémakezelés, a tematizáció és a reflexió eltérő módozatait hozzák létre, s ezzel együtt a valóságkonstrukciónak, a tudásnak is olyan, egymással összeegyeztethetetlen típusait, amelyek a „kutatás” és „dogma”, vagy a „scientific theory” és „clinical knowledge” ellentétpárokban megragadhatók (*Schriewer és Keiner, 1993*).

A '90-es évek elején e jelenség annak kérdését is felvetette, hogy a neveléstudomány egyáltalán alkalmas-e arra, hogy autonóm diszciplinaként definiálja önmagát, vagy úgy kell tekintenünk, hogy – mint a tudományos gyakorlat egyéb területei (pl. a jogtudomány vagy a közlekedéstudomány) – a neveléstudomány sem fogható fel másként, mint „composite area of study”, mely elméleti-módszertani kereteit más tudományokból származtatja (*Schriewer és Keiner, 1993; Schriewer, 1983*).

E kérdés, ha nem is ilyen élesen, a magyar neveléstudományban is felmerült, arra fókuszálva, hogy vajon az egymással versengő paradigmák közül melyik fogja meghatározni a következő évtizedek neveléstudományi gyakorlatát (lásd *Nagy, 1995; Kozma, 2001, 2004*). A választ erre az idő majd meghozza; kutatásainkból bizonyos tendenciák már kiolvashatók. Egy kérdés azonban bennünk is megfogalmazódott. Az összehasonlító vizsgálatok alapján megállapítható, hogy a magyar neveléstudomány egyik legkarakterisztikusabb vonása (mint ahogy feltehetőleg ma már a németé is) paradigmátikus sokszínűsége, intézményi pluralizmusa. Ha minden neveléstudományi intézmény a tudományos minőség kritériumainak megfelel, ez a sokszínűség csak erősítheti a neveléstudomány pozícióját a tudományok rendszerében. A kérdés csupán az, hogy mindennek mennyire vagyunk tudatában, s tevékenységeink nemzetközi beágyazottságát mennyire tesszük mások számára is láthatóvá.

Irodalom

- Bárd Edit (2009): Referenciaszemélyek a magyar, a német és a francia neveléstudományi diskurzusokban. In: Németh András és Biró Zsuzsanna Hanna (szerk.): *A magyar neveléstudomány diszciplináris fejlődése és kommunikációs gyakorlata a 20. század második felében*. Gondolat, Budapest. (megjelenés alatt)
- Báthory Zoltán (2001): *Maratoni reform*. Ökonet, Budapest.
- Biró Zsuzsanna Hanna (2009): A magyar neveléstudományi kommunikáció szereplői. Tudományszociológiai elemzés a központi pedagógiai folyóiratok szerzőiről (1997-2006). *Iskolakultúra*, 3–4. sz. 55–81.
- Bourdieu, P. (2005): *A tudomány tudománya és a reflexivitás*. Gondolat, Budapest.
- Csapó Benő (2005): A Magyar Pedagógia feladata a neveléstudomány fejlesztésében. *Iskolakultúra*, 4. sz. 3–10.
- Géczi János (2001): A magyar pedagógiai szaksajtóról. In: Csapó Benő és Vidákovich Tibor (szerk.): *Neveléstudomány az ezredfordulón*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 392–402.
- Géczi János (2003): A pedagógiai sajtó szerepvállalásai a hazai neveléstudományban. *Iskolakultúra*, 8. sz. 53–60.
- Géczi János (2005): Az Iskolakultúráról. *Iskolakultúra*, 4. sz. 22–24.
- Hrubos Ildikó (2002): Az oktatást kutató diplomás. *Educatio*, 2. sz. 253–266.
- Keiner, E. (1999): *Erziehungswissenschaft 1947-1990. Eine empirische und vergleichende Untersuchung zur Kommunikationspraxis einer Disziplin*. Deutscher Studien Verlag, Weinheim.
- Kozma Tamás (2001): Paradigmáink. *Iskolakultúra*, 10. sz. 3–14.
- Kozma Tamás (2004): Quo vadis, paedagogia? Egy tudományos közösség önmeghatározási kísérletei. *Magyar Tudomány*, 11. 1217–1224.
- Kozma Tamás, Fényes Hajnalka és Tornyi Zsuzsa (2007): Negyvenheten. Gyorskép a neveléstudományi felsőoktatókról és kutatókról. *Educatio*, 3. sz. 418–433.
- Mede Perla (2009): Személyek, akikről szövegek szólnak – interjúalanyok és recenzált szerzők a magyar pedagógiai szaksajtóban (1997-2006). In: Németh András és Biró Zsuzsanna Hanna (szerk.): *A magyar neveléstudomány diszciplináris fejlődése és kommunikációs gyakorlata a 20. század második felében*. Gondolat, Budapest. (megjelenés alatt)
- Nagy József (1995): Pedagógia: a harmadik paradigmaváltás küszöbén? *Iskolakultúra*, 6–7. sz. 2–6.
- Nagy Péter Tibor (2005): Educatio. *Iskolakultúra*, 4. sz. 16–19.
- Németh András és Pukánszky Béla (1997): Paradigmatikus irányzatok a magyar neveléstudomány fejlődéstörténetében. *Magyar Pedagógia*, 3–4. sz. 303–317.
- Németh András (2002): *A magyar neveléstudomány fejlődéstörténete*. Osiris, Budapest.
- Németh András (2005): *A magyar pedagógia tudománytörténete*. Gondolat, Budapest.
- Németh, András (2006): The relationship between educational science at the universities and educational movements influenced by „new education“ outside academia In: Hofstetter, R. és Schneuwly, B. (szerk.): *Passion, Fusion, Tension. New Education and Educational sciences*. Peter Lang, Bern. 169–190.
- Németh András (2007): A pedagógia tudománytörténeti kutatásának néhány újabb nemzetközi irányzata és eredménye. In: Brezsnjánzky László (szerk.): *A "Debreceni iskola" neveléstudománytörténeti vázlata*. Gondolat, Budapest. 17–25.
- Pap K. Tünde (2009): Folyóirat-hivatkozások a neveléstudományi folyóiratokban. In: Németh András és Biró Zsuzsanna Hanna (szerk.): *A magyar neveléstudomány diszciplináris fejlődése és kommunikációs gyakorlata a 20. század második felében*. Gondolat, Budapest. (megjelenés alatt)
- Schriewer, J. (1983): Pädagogik – ein deutsches Syndrom? Universitäre Erziehungswissenschaft im deutsch-französischen Vergleich. *Zeitschrift für Pädagogik*, 29. 359–389.

A magyar neveléstudományi kommunikáció jellemzői (1997–2006)

- Schriewer, J. és Keiner, E. (1990): Fach oder Disziplin: Kommunikationsverhältnisse der Erziehungswissenschaft in Frankreich und Deutschland. *Zeitschrift für Pädagogik*, 1. sz. 99–119.
- Schriewer, J. és Keiner, E. (1993): Kommunikationsnetze und Theoriegestalt: Zur Binnenkonstitution der Erziehungswissenschaft in Frankreich und Deutschland. In: Schriewer, J., Keiner, E. és Charle, Ch. (szerk.): *Sozialer Raum und akademische Kulturen / A la recherche de l'espace universitaire européen*. Peter Lang, Frankfurt an Main, 277–341.
- Schriewer, J. és mtsai (1998/1999): Konstruktion von Internationalität: Referenzhorizonte pädagogischen Wissens im Wandel gesellschaftlicher Systeme (Spanien, Sowjetunion/ Russland, China). In: Kaelble, H. és Schriewer, J. (szerk.): *Gesellschaften im Vergleich. Forschungen aus Sozial- und Geschichtswissenschaften*. Peter Lang, Frankfurt. 151–258.
- Schüttler Tamás (2005): Hídverés a neveléstudomány és a gyakorlat között. *Iskolakultúra*, 4. sz. 11–15.
- Stichweh, R. (1987): Die Autopoiesis der Wissenschaft. In: Baecker, D., Markowitz, J., Tyrell, H., Stichweh, R. és Willke, H. (szerk.): *Theorie als Passion - Niklas Luhmann zum 60. Geburtstag*. Suhrkamp, Frankfurt an Main 447–481.
- Stichweh, R. (1994): *Wissenschaft, Universität, Professionen*. Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- Tenorth, H.-E. (1986): Transformationen der Pädagogik – 25 Jahre Erziehungswissenschaft in der Zeitschrift für Pädagogik. In: Fatke, R. (szerk.): *Gesamtregister Jahrgang 1-30 (1955-1984)*. *Zeitschrift für Pädagogik*, 20. Beiheft. Beltz, Weinheim/Basel. 21–85.
- Tenorth, H.-E. és Oelkers, J. (2004): *50 Jahre „Zeitschrift für Pädagogik“*. http://www.beltz.de/html/frm_Zfpaed.htm (letöltés: 2009. 01. 10.)
- Tóth István János, Toman Nikoletta és Cserpes Tünde (2008): *A magyar neveléstudomány tudományos aktivitásának felmérése empirikus eszközökkel*. Kutatási zárótanulmány. Wargo Közgazdasági Elemző- és Piac-kutató Intézet, Budapest. http://www.wargo.hu/kutatasok/letoltes/pedagogia_2008_tanulmany_080517.pdf (letöltés ideje: 2008. szeptember 24.)

Biró Zsuzsanna Hanna

ABSTRACT

ZSUZSANNA HANNA BIRÓ: PROFESSIONAL COMMUNICATION IN THE HUNGARIAN SCIENCE
OF EDUCATION (1997–2006)
COMPARATIVE ANALYSIS IN THE SOCIOLOGY OF SCIENCE: AN ATTEMPT TOWARD THE
HUNGARIAN ADAPTATION OF AN INTERNATIONAL RESEARCH PROJECT

In the 1980s, one of the leading areas of research among West German historians of education was educational science itself. The primary concern of the related sociological inquiries was to define the place of educational science among other sciences. One of the first outcomes of such initiatives attracting international attention was a comparative analysis of the French and German models of communication in educational science between 1955 and 1985. The findings revealed two different models of disciplinary development: strong theoretical orientation and relative disciplinary closure (isolation) as opposed to applied research and interdisciplinary character. In the academic year 2007/2008, a team of six Ph.D. students of the Graduate School in Educational Science, Eötvös Loránd University, Budapest, Hungary, carried out a research project adapting the French-German comparison for Hungary. Data was gathered from the studies appearing in the four leading Hungarian academic periodicals of educational science (*Educatio*, *Iskolakultúra*, *Magyar Pedagógia* and *Új Pedagógiai Szemle*) between 1997 and 2006. This paper presents the main findings of the comparative analyses in four parts, following the structure of the original French-German comparison: a) an overview of the authors of the examined periodicals; b) the periodicals appearing in the data as references; c) the names (authors) cited in the data; d) persons (e.g. authors) published papers had been written about. The analyses demonstrate that the Hungarian model seems to be closer to the German (a fact that can be seen as historically given). This similarity is especially obvious in the reflexive character of the scientific activities presented in the examined papers. A further result is the statistical evidence that Hungarian professional communication in educational science is shaped by an environment of multiple professional discourses which is unevenly reflected in the examined periodicals.

Magyar Pedagógia, **109**. Number 1. 49–76. (2009)

Levelezési cím / Address for correspondence: Biró Zsuzsanna Hanna, H–1027 Budapest, Margit krt. 64a, II. 3.